

COMENTARIUL PATRISTIC ÎN LITERATURA RĂSĂRITEANĂ DIN SECOLELE VII - XV

Prof. drd. Gina Scarlat

Teologia ortodoxă contemporană, prin recursul creator la sursele Revelației, a evidențiat caracterul unitar al conștiinței Bisericii ce integrează în sine cele mai relevante aspecte: dogmatic, spiritual, cultic și disciplinar.

Dogmele creștine, ca puncte ale planului de mântuire cuprinse și realizate în Revelație și în mod culminant în Hristos¹, *spiritualitatea*, ca viață în Duhul Sfânt, *cultul*, ca pătrundere și participare comunitară la lucrarea lui Dumnezeu în lume, și *disciplina*, ca organizare în condițiile vremii a Bisericii, sunt expresii ale economiei Duhului Sfânt în istoria mântuirii, al căror scop final este îndumnezeirea noastră prin trăirea lor în Biserică.

Aceste aspecte ale Sfintei Tradiții apărute și dezvoltate în Biserică reprezintă pentru părintele Dumitru Stăniloae dialogul viu dintre Biserică și Hristos, a cărui esență este invocarea și coborârea Duhului Sfânt peste oameni. De aceea, le vom prezenta în interdependența lor, pe parcursul acestui studiu.

Curentul neopatristic elimină abordarea autonomă și parțială a dimensiunilor fundamentale ale Revelației, în favoarea tratării lor unitare, ca realități interdependente și condiționate reciproc, ale vieții ecleziale. După cum observă Vladimir Lossky, fundamentul teologiei ortodoxe este căutat în *experiența* unitară a Bisericii patristice și postpatristice, care-L transmite integral pe Hristos de-a lungul istoriei. *Ortodoxia integrală*, păstrată, dezvoltată și transmisă în și din Biserică, este sinteza vie și creatoare dintre exegeza

1. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, Ed. I.B.M.B.O.R., vol. 1, București, 1996, p. 52.

biblică, învățătură, spiritualitate, cult și disciplină (cu toate aspectele lor), ca forme concrete de comuniune cu Dumnezeu în istoria orientată spre eshaton.

Pentru G. Florovsky, cultul este expresia concentrată a învățaturii Bisericii. A. Schmemmann, N. Afanasiev și I. Zizioulas vorbesc despre o eclezioologie euharistică. A. Golitzin a studiat mistagogia eclezială, iar K. C. Felmy dogmatica experienței ecleziale, accentuând experiența în Biserică a elementelor ei structurale, ca mediu în care se manifestă cel mai intens relația dintre Sfânta Treime și lume².

Învățătura, spiritualitatea, cultul și disciplina, ca realități ale Bisericii ce-i definesc specificul în timp, s-au dezvoltat împreună ca elemente ale aceluiasi întreg sub asistența Duhului Sfânt. Această dezvoltare constituie aspectul dinamic al Sfintei Tradiții păstrate, formulate și explicate permanent în Biserică pentru fiecare generație de oameni, în strânsă legătură cu schimbările istorice, sociale, culturale, de mentalitate.

Necesitând explicații în funcție de schimbările temporale, conținutul Revelației a fost transmis prin diferite forme literare: comentariul, omilia, scolia, nota și catena³.

I. Comentariul biblic. Generalități

Cărțile Sfintei Scripturi, ca izvor al Revelației divine, au fost cele mai comentate datorită importanței lor deosebite în Biserică. Avându-L ca prim tâlcuitor pe Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu, Care S-a tălmăcit pe Sine și voia Tatălui în Scriptură⁴, exegezele biblice au continuat și s-au amplificat prin Sfinții Apostoli, prin Sfinții Părinți și scriitorii bisericești preocupați de înțelegerea și împlinirea corectă a voinței divine, revelată deplin prin Hristos, în Biserică.

Comentariile la Sfânta Scriptură exprimă și reflectă, în funcție de perioada în care au fost alcătuite, învățătura Bisericii, spiritualitatea, viața liturgică sau disciplinar-morală a ei. De asemenea, aceste comentarii au fost adânc asimilate și imprimare în dogmele formulate de Biserică, în trăirea sfințeniei, în structurile ei liturgice sau în organizarea sa canonic-juridică.

Marii comentatori biblici (Origen, Fer. Ieronim, Fer. Augustin, Sf. Vasile

2. Pr. prof. Ioan Ică și diac. Ioan I. Ică jr., *Înnoirea în teologia ortodoxă contemporană: sens, probleme, dimensiuni*, în Karl C. Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale*, Ed. Deisis, Sibiu, 1996, p. 22-27.

3. Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *Patrologie*, Sf. Mănăstire Dervent, București, 1999, p. 90.

4. Pr. prof. D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 40.

cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur) condiționau lecturarea și audierea conținutului scripturistic de sfințenia celor ce o foloseau, căci numai într-o stare și atmosferă de înaltă spiritualitate pot fi înțelese și trăite corect rațiunile mântuitoare pe care le cuprinde, dezvoltând astfel mai multe tipuri de exegeză, științifică și de edificare (omiletică, catehetică)⁵.

Comentariul biblic va constitui modelul de bază pentru exegeza scrierilor patristice sau a unor formule și expresii greu de înțeles, contaminate de semantica eretică.

Principiul folosirii și interpretării Scripturii în Biserică, formulat de Tertulian (sec. II) în „De praescriptione haereticorum“, s-a dovedit a fi valabil și pentru scrierile patristice în calitatea lor de instrumente ale Sfintei Tradiții purtătoare a Revelației. Căci Tradiția și Scriptura sunt forme ce păstrează Revelația în comunitatea Bisericii, singura primitoare și interpretă a ei⁶.

Operele sau formulele patristice interpretate în grupurile eretico-sectare erau deturnate de la sensul lor tradițional bisericesc în care au fost concepute, fapt pentru care au apărut primele comentarii patristice la operele și formulele părinților anteriori. „Un sens alterat dăunează mai mult decât un scris cu greșeli“⁷, afirma Tertulian cu privire la Scriptură, adevăr fundamental confirmat și de părinții care au comentat scrierile altor Părinți ai Bisericii interpretate în sens agresiv, eretic. Am aminti în acest sens eforturile considerabile și lungile discuții purtate cu privire la formula chiriliană: „O fire întrupată a lui Dumnezeu-Cuvântul“, disputată de monofiziți, care însă, prin Vasile de Seleucia, Sinodul IV Ecumenic din 451 și Leonțiu de Bizanț, și-a găsit interpretarea ortodoxă⁸.

II. Comentariul patristic propriu-zis

Comentariul patristic propriu-zis apare în secolul al VII-lea în perioada patristică, prin Sfântul Maxim Mărturisitorul care alcătuiește celebra „Ambigua“ și continuă în perioada postpatristică.

Comentarea altor opere patristice apare atât ca necesitate de ordin

5. Pr. prof. dr. Ioan G. Coman, *op. cit.*, p. 40.

6. Tertulian, *Apologeți de limbă latină*, colecția P.S.B., vol .3, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1981, p. 152.

7. *Ibidem*, p. 150.

8. Georgios Martzelos, *Sfinții Părinți și problematica teologică*, traducere de pr. Cristian Emil Chiru, Ed. Bizantină, București, 2000, p. 104.

teologic, de purificare și recuperare ortodoxă a acelor lucrări patristice interpretate în medii eretice, cât și ca necesitate spirituală de adâncire și luminare a conținutului Tradiției de-a lungul istoriei în continuă schimbare.

Comentariul patristic propriu-zis s-a dezvoltat în patru direcții teologice, fiecare necesitând o abordare riguroasă: direcția dogmatică, liturgică, duhovnicească și canonică.

1. Comentariul dogmatico-teologic

Cel mai consistent și riguros comentariu din perioada patristică este monumentală „Ambigua“ a Sfântului Maxim Mărturisitorul († 662). Alcătuită între anii 630-634, în „Ambigua“ Sfântul Maxim explică și interpretează fragmente controversate din scrierile Sfântului Grigorie Teologul (330-390) și ale Sfântului Dionisie Areopagitul (sec. V-VI), folosite de monofiziți și origeniști spre a-și justifica erorile, opuse oficial Bisericii⁹. Sfântul Maxim intervine în încercarea de recuperare ortodoxă a acelor fragmente, în primul rând cu argumentul smereniei sau cel al trăirii profunde în spiritualitatea Bisericii, apoi cu vasta sa cultură teologico-filozofică. De aceea viziunea sa teologică nu poate fi înțeleasă decât din perspectiva spiritualității în care a fost concepută, fiind un cuprinzător sistem mistico-ascetic ce fundamentează teologic purificarea, iluminarea și îndumnezeirea omului. El corectează ideile de apocatastază, de henadă ca origine a sufletelor, teoria originii mișcării, monotelismul, identificarea rațiunilor divine cu spiritele. Sfântul Maxim Mărturisitorul le respinge afirmând cu tărie că Dumnezeu este cauza și scopul final al omului și al creației, al trupului și al voinței omenești esențiale în ascensiunea duhovnicească. Inversează triada origeniștă stasis-kinesis-genesis, schimbând sensul fiecărui termen, arătând că mișcarea, ca semn al iubirii dumnezeiești sădită în firea umană, are rolul de a ne duce prin desăvârșire la viața veșnică, că Sfânta Treime este infinit liberă și nu produce plictiseală, iar odihna la care urcă Sfinții e superioară stării inițiale a creației. Impune termenul de mișcare naturală arătând că lucrarea vine din natură și o manifestă. Explică rolul rațiunilor divine ca gânduri ale lui Dumnezeu, conform cărora sunt aduse la existență făpturile

9. Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, *Introducere la Sf. Maxim Mărturisitorul, Ambigua*, traducere, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, colecția P.S.B., vol. 80, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1983, p. 14.

prin hotărârea voinței Sale¹⁰, la momentul ales de El.

În hristologie și triadologie explică rațiunile divine ale Întrupării, iconomiei și providenței. Afirmă diotelismul și dioenergismul în Hristos, comentând formula Sfântului Dionisie Areopagitul: „o lucrare nouă teandrică“. Lucrarea nouă caracterizează taina cea nouă a Întrupării Domnului, a cărei rațiune e modul negrăit al unirii ipostatică¹¹.

Explică identitatea Unime - Treime, excluzând numărul și prezentând-o în categoriile existenței: „Treimea e Unime, fiindcă așa *este* și Unimea e Treime, fiindcă așa subzistă“. Problema numărului în Sfânta Treime a fost analizată în sec. IV în mod special de Sfântul Grigorie de Nazianz în *Ora-tio* 23,10; 31,17 și de discipolul său Evagrie Ponticul în *Epistula fidei de S. Trinitate* respingând ideea unității adiționale a Treimii¹². Comentează în sens mistic persoane-simbol vechi sau neotestamentare, care-L prefigurează pe Hristos ca Rațiune cuprinzătoare a tuturor rațiunilor creației, prin care ne ajută în urcușul spre desăvârșire.

În sistemul său mistico-teologic dezvoltă ideea de urcuș duhovnicesc prin depășirea celor cinci diviziuni introduse în lume după cădere, pe care le-a unificat mai întâi Mântuitorul Iisus Hristos¹³: bărbătesc-femeiesc, rai-lume, cer-pământ, inteligibil-sensibil, necreat-creat. Aceste diviziuni pot fi depășite prin har și efort conștient ascetic, căci nu-i suficient ca omul să reflecte doar macrocosmosul, ci trebuie să adauge, prin voință liberă la datele sale ontologice, sfințenia, adică pe Dumnezeu. Sfântul Maxim introduce relația chip-Arhetip sau a reciprocității dintre Creator și creatură explicând teologic posibilitatea practică a unirii harice a omului cu Dumnezeu. „Căci se zice că Dumnezeu și omul își sunt unul altuia modele. Și așa de mult S-a făcut Dumnezeu omului om pentru iubirea de oameni, pe cât de mult omul, întărit prin iubire, s-a putut îndumnezei pe sine, lui Dumnezeu; și așa de mult a fost răpit omul prin minte de Dumnezeu spre cunoaștere, pe cât de mult omul a făcut arătat pe Dumnezeu, Cel prin fire nevăzut, prin virtuți.“¹⁴

Întâlnim această idee la Sfântul Irineu, la Sfântul Atanasie și la părinții

10. *Ibidem*, p. 15-29.

11. *Ibidem*, p. 62.

12. Gabriel Bunge, *Evagrie Ponticul*, traducere de diac. Ioan I.Ică jr., Ed.Deisis, Sibiu 1997, p.118.

13. Lars Thünberg, *Omul și cosmosul în viziunea Sf. Maxim Mărturisitorul*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1999, p. 74-75.

14. Sf. Maxim, *op. cit.*, p. 112.

capadocieni, însă nevalorificată din perspectiva spiritualității, ci a hristologiei, fundamentând prin ea Întruparea Mântuitorului Iisus Hristos în vederea restaurării lumii căzute. Omul depășește astfel cele cinci distincții prin mișcarea spre Dumnezeu începând cu despățimirea, dobândirea virtuților, contemplația, sfințenia și sfârșind cu iubirea ca stare unificatoare dumnezeiască și scop final, care nu se împrutează, și nu se epuizează niciodată, căci este din Dumnezeu și expresia prezenței Lui¹⁵.

Sistemul diviziunilor creației îl vom întâlni și în planul liturgic al teologiei maximiene unde se analizează locașul de cult și lucrările sale sfințitoare.

Sfântul Maxim Mărturisitorul valorifică în teologia sa toate aspectele Tradiției îmbinând exegeza alegorică biblică cu dogmatica și spiritualitatea sau experiența liturgică cu ecleziologia pneumatologică.

„Ambigua“ este sinteza cea mai reușită dintre exegeza biblică, dogmatica și spiritualitatea creștină a Bisericii, ca interpretă, prin sfințenia Părinților, a propriului său conținut.

2. Comentariul duhovnicesc-filocalic

Are ca reprezentanți marcați sfinți părinți cu o bogată experiență monahală, ce analizează și actualizează sfințenia, modelele de viață monahală și mijloacele duhovnicești de despățimire și desăvârșire. Sunt cunoscători desăvârșiți ai spiritualității creștine monahale, excelând în analizele duhovnicești ale virtuților, viciilor sau ale stărilor celor mai subtile de înșelare sau de desăvârșire. Ca și Sfântul Maxim Mărturisitorul, acești comentatori nu tratează doar aspectul duhovnicesc al unor scrieri, ci îl împletesc firesc cu învățătura, cultul și disciplina bisericească. Este vizibil însă că accentul cade pe abordarea filocalică, acești părinți fiind preocupați de o înțelegere cât mai adâncă a operelor patristice ce au teoretizat algoritmul purificării, iluminării și desăvârșirii omului prin nevoie, în relația cu Dumnezeu.

2.1. Ava Dorotei din Gaza (sec. VI)

Cunoscut din corespondența purtată cu marii bătrâni nevoitori Varsanufie și Ioan, ava Dorotei avea să-l influențeze pe Sfântul Ioan Scărarul în felul de a descrie virtuțile și patimile, fiind mai analitic, dar mai puțin sistematic decât marele părinte sinaitic.

Fiind un fidel adept al spiritualității evagriene, citându-i și preluându-i

15. John Meyendorff, *Hristos în gândirea creștină răsăriteană*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1997, p. 148-149.

gândirea într-o manieră personală, folosind, de asemenea, experiența părinților egipteni, teoretizată de cel mai reprezentativ moștenitor, Sfântul Ioan Casian și comentând cuvinte din Sfântul Grigorie de Nazianz, avă Dorotei se dovedește a fi un profund cunoscător al Tradiției răsăritene, pe care a asimilat-o și întărit-o prin propria sa viață monahală¹⁶.

Din cele 24 de învățături, avă Dorotei a alcătuit două omilii speciale, numite „liturgice“, întrucât reflectă dimensiunea liturgică a spiritualității filocalice și valoarea duhovnicească a imnografiei aflate în cultul uzual al Bisericii¹⁷. Editorul francez al operei sale, L. Regnault (Sources Chrétiennes, 92), consideră aceste omilii „scurte și concentrate comentarii“ la cuvintele Sfântului Grigorie de Nazianz extrase din Omilia la Sf. Paști și Omilia la Sfinții Mucenici¹⁸. Structura filocalică a acestor comentarii este axată pe ideile de viață creștină ca Paști și Înviere, de asumare a vieții lui Hristos prin lepădarea de sine, curățirea minții și a trupului, a chipului lui Dumnezeu din noi ca în el să se străvadă Arhetipul-Hristos, oferirea noastră ca jertfe vii lui Dumnezeu, prin omorârea păcatului din firea ce o avem. Păzirea poruncilor drept condiție a apropierei de Dumnezeu și a descoperirii Sale este o valorificare a ideilor filocalice întâlnite la Marcu Ascetul, Diadoh al Foticeii și Sfântul Maxim Mărturisorul. Avă Dorotei adaugă în comentariul său noi conexiuni biblice și meditații personale, îmbogățind astfel ideile exprimate în imnul pascal al Sfântului Grigorie Teologul.

2.2. Sfântul Simeon Metafrastul (900-984)

Sfântul Simeon Metafrastul este primul reprezentant al acestui gen de comentariu din perioada postpatristică. Înalt demnitar din Constantinopol, cunoscut prin alcătuirea Vieților Sfinților, îmbrăcând spre sfârșitul vieții haina monahală, Sfântul Simeon a alcătuit un dens și bogat comentariu filocalic în 150 de capitole la cele 50 de Omilii duhovnicești ale Sfântului Macarie Egipteanul (sec. IV).

Sfântul Simeon intervine mai mult asupra formei textului, prescurtând și simplificând frazele retorice și complicate din opera macariană. Sub aspectul

16. Avă Dorotei, *Filocalia 9*, traducere, introducere și note de pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 439-441.

17. Avă Dorotei din Gaza, *Felurite învățături de suflet folositoare*, M.A., XXXII (1988), nr. 2, p. 52.

18. Dorothee de Gaza, *Oeuvres pirituelles*, Sources Chrétiennes, nr. 92, Paris, 1962, p. 77.

conținutului redă ideile profunde ale Sfântului Macarie despre desăvârșirea în duh (cap. 1-31), răbdare și discernământ (cap. 33-61), înălțarea minții (cap. 62-83), iubire (84-115) și libertatea minții (cap. 116-150)¹⁹.

Comentariul său e clar, dovedind cunoașterea tradiției filocalice, rigoare de sistematizator și mai puțin dorința de a adăuga noi conexiuni teologice sau analize duhovnicești.

2.3. Nichifor din Singurătate (n. cca 1230)

Italian convertit la Ortodoxie, practicând Rugăciunea inimii la Muntele Athos, unde a ajuns înainte de 1274, mentor al mitropolitului Teolipt al Filadelfiei, exilat pentru dreapta credință, avă Nichifor a făcut scurte comentarii, le-am spune scoli, la sfârșitul fiecărui fragment din viețile sfinților isihăști, în lucrarea sa despre rugăciunea inimii: „*Cuvânt despre trezvie și despre păzirea inimii*“. Această „metodă“ mult apreciată de Sfântul Grigorie Palama reprezintă sinteza dintre tradiția isihastă a Bisericii și experiența sa monahală. Exprimându-se într-un stil simplu, contribuția avei Nichifor prin aceste scoli constă în concluziile concise și concentrate despre isihie și adunarea minții pe care le adaugă la fragmentele amintite, reflectând o trăire adâncă și tendințe didactice²⁰.

2.4. Sfântul Marcu Eugenicul al Efesului († 1444)

Mitropolit al Efesului, neînduplecat apărător și mărturisitor al Ortodoxiei la Sinodul de la Ferrara-Florența (1438-1439), Marcu Eugenicul a alcătuit un scurt și dens comentariu la Rugăciunea „Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă“.

Surprinzătoare este nepreocuparea autorului de aspectul tehnic-ascetic nici de cel contemplativ al rugăciunii, ci dorința de a oferi celor ce nu au exersat-o, chiar din literalitatea ei, dovada caracterului său sfințitor. Demonstrația se desfășoară prin intermediul a trei lecturi succesive, din trei unghiuri de vedere progresiv largite a numelor din rugăciune²¹.

a. *Lectura biblică* - în sens literal și tipologic sugerează treptele urcușului și unirii omului cu Dumnezeu în Hristos, prin Duhul Sfânt. „Domnul Iisus“ - I Cor. 12, 3 - paulină; „Iisus Hristos“ - I Ioan 4, 4 - ioaneică și „Hristos, Fiul lui Dumnezeu“ - Mt. 16, 16 - petrină, sugerează făptuirea (praxis),

19. Simeon Metafrastul, *Filocalia 5*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1976, p. 289.

20. Nichifor din Singurătate, *Filocalia 7*, Ed. Humanitas, București, 1999, p. 8-9.

21. Sf. Marcu al Efesului, *Explicarea cuvintelor Rugăciunii lui Iisus*, în M.A., XXXI (1987), nr. 5, p. 35-36.

contemplarea (theoria) și iubirea (agape). Iar „miluiește-mă“ este expresia strigătului lui Bartimeu, orbul din Ierihon.

b. *Lectura dogmatică* - „Doamne“ - indică natura divină a lui Iisus Hristos; „Iisuse“ - indică natura Sa umană; „Hristoase“ - arată unitatea ipostasului în cele două firi și realitatea îndumnezeirii firii umane; „Fiul lui Dumnezeu“ - indică menținerea divinității după Întrupare și neamestecul firii.

c. *Lectura iconomică* - diacronică, indicând cronologia epocilor iconomiei mântuirii în Hristos. „Doamne“ - corespunde Logosului înaintea Întrupării, propriu Vechiului Testament; „Iisuse“ - indică viața Sa pământească; „Hristoase“ - indică îndumnezeirea naturii Sale umane prin ungerea cu Duhul Sfânt, care se potrivește după Înviere și Înălțare; „Fiul lui Dumnezeu“ - I se acordă în propovăduirea apostolică și cultul Bisericii, după Pogorârea Duhului Sfânt și întemeierea Bisericii.

Conform analizei minuțioase a diac. Ioan I. Ică jr., meritul „excepțional“ al acestui comentariu ar consta în faptul că „până și rugăciunea cea mai simplă, totul în Biserică (Taine, rugăciune, spiritualitate), nu reprezintă altceva decât expresia și mărturisirea concretă a credinței în Adevărul ei dogmatic fundamental: Persoana divino-umană a lui Iisus Hristos, Mântuitorul nostru, Cuvântul lui Dumnezeu întrupat și Capul Bisericii, așa cum a fost el precizat dogmatic de Sfinții Părinți și sinoadele ecumenice și este experiat statornic în Ortodoxie“²².

III. Comentariul practico-liturgic

Datorită caracterului simbolic-teologic, Sfânta Liturghie a fost comentată parțial, încă din sec. V, de Sfântul Dionisie Areopagitul, în lucrarea sa *Despre ierarhia bisericească* unde descrie mistico-teologic locașul de cult, tainele de inițiere și rolul arhierelui în cult ca imagine a lui Hristos în Biserică. Liturghia Bisericii este corespondentul omenesc al Liturghiei cerești săvârșite de marele Arhieru Iisus Hristos. Ierarhia cerească sfințește prin har ierarhia bisericească, care la rândul său are rolul de a curăța, ilumina și desăvârși pe membrii Bisericii ce participă la cult²³.

Preluând și dezvoltând observațiile Areopagitolui, Sfântul Maxim Mărturisitorul expune în comentariul său liturgic *Mystagogia*, concepția

22. *Ibidem*, p. 37,

despre Liturghia cosmică²⁴. El redă mistico-simbolic rațiunile dumnezeiești ale cultului și ale Bisericii văzându-le ca trepte și modalități de îndumnezeire²⁵. Biserica apare succesiv drept chip al lui Dumnezeu, al omului, al lumii sensibile și al sufletului în care omul, prin sfințenie, e chemat să unifice naosul cu altarul, ca simboluri ale celor cinci diviziuni amintite în „Ambigua“; Liturghia, ca lucrare dumnezeiască a Bisericii, are rolul de a unifica prin har creația cu Dumnezeu, având corespondent în plan personal uman efortul de despățimire și desăvârșire. Liturghia ajută, prin harul și locul unde se săvârșește, la întărirea duhovnicească a celui ce-și unește străduințele mistico-ascetice cu prezența tainică și sfințitoare a lui Dumnezeu, fiind de fapt unirea cu lucrarea lui Hristos și a Duhului Sfânt din Biserică. Liturghia, ca mișcare ascendentă spre Dumnezeu și invocare totodată a Sa, e văzută ca prefigurare a vieții cerești, în care Hristos este real și sacramental prezent în mijlocul creației.

3.1. Sfântul Gherman al Constantinopolului (650-733)

Patriarh al Constantinopolului, angajat total în lupta antiiconoclastă, Sfântul Gherman a scris un comentariu mistico-simbolic al Sfintei Liturghii numit *Istorie bisericească și contemplație mistică*. Este un document patristic de istorie a Liturghiei, explicând toate elementele ei din primele opt secole. Devine model pentru comentariile liturgice postpatristice.

Sfântul Gherman explică importanța mistico-contemplativă a Bisericii, a Liturghiei, a veșmintelor arhieresti și a obiectelor de cult. Abordării îi lipsește spiritul critic, dominând interpretarea spirituală a Liturghiei și Bisericii²⁶.

3.2. Teodor de Andida (sec. XII)

Episcop de Andida în Pamfilia, Teodor a explicat în 40 de capitole Liturghia, accentuând caracterul de comemorare a întregii vieți pământești a Mântuitorului Iisus Hristos. Fiind preocupat mai mult de rânduială decât de text, Teodor de Andida explică toate momentele Sfintei Liturghii, accentuând

23. Sf. Dionisie Areopagitul, *Opere complete*, Ed. Paideea, București, 1996, p. 78-79,

24. Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2000, p. 7.

25. Ierom. Daniil Nacu Stoenescu, *Învățătura Sf. Maxim Mărturisitorul despre rațiunile divine*, în M.B., nr. 7-8, 1985, p. 425.

26. Sf. Gherman al Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, Ed. Anastasia, București, 2000, p. 6.

aspectul lor doctrinar. Este influențat de Dionisie Areopagitul și Gherman al Constantinopolului. Combate practica romană a săvârșirii mai multor liturghii într-o zi, în aceeași biserică²⁷.

3.3. *Sfântul Sofronie al Ierusalimului (sec. XI-XII)*

Atribuit omonimului din sec. VII († 644), acest comentariu cu caracter de compilație explică Liturghia până la Vohodul mare, fiind axat pe redarea istoriei mântuirii²⁸. Conține elemente doctrinare, având funcție pastoral-misionară²⁹.

3.4. *Sfântul Nicolae Cabasila (1320-1391)*

Capodopera acestui gen este fără îndoială „Erminia Sfintei Liturghii“ a Sfântului Nicolae Cabasila, realizată critic și sistematic, cu tendințe polemice antilatine. Prieten cu împăratul monah Ioan Cantacuzino (1347-1354), Nicolae Cabasila și-a format o solidă cultură teologică și laică sub îndrumarea unchiului său, arhiepiscopul Nil Cabasila al Tesalonicului.

În comentariul său, insistă asupra problemelor dogmatice văzute din perspectiva misticii liturgice. Analizează rugăciunile rostite în taină la altar, și elementele cu rol sfințitor³⁰. Pentru Nicolae Cabasila, obiectul Sfintei Liturghii este prefacerea darurilor de pâine și vin în Trupul și Sângele Domnului, iar scopul este sfințirea credincioșilor. În vederea realizării lui, accentuează necesitatea efortului personal de purificare de patimi pentru dezvoltarea receptivității harului față de care suntem datori, chiar dacă ni se oferă gratuit, să devenim apti de a-l primi, căci neprihănirea este singura stare și unicul mediu în care poate lucra. Nicolae Cabasila contribuie la teoretizarea haritologiei, ca și contemporanul său, Sfântul Grigorie Palama, dezvoltând concluziile Sfântului Maxim Mărturisitorul. Nicolae Cabasila explică momentele Sfintei Liturghii, antifoanele, rugăciunile, epicleza și Jertfa Mântuitorului prezent în Sfânta Euharistie ca sursă a sfințirii noastre. Trăirea Liturghiei este trăirea lui Hristos. Participarea totală la Liturghie, prin rugăciune, cântare, minte trează și încordată, credință fierbinte, ne deschide

27. *Comentariul liturgic al lui Teodor, Episcop de Andida*, în B.O.R., nr. 3-4, LXXXIX (1971), nr. 3-4, p. 300-301.

28. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1997, p. 149.

29. *Comentariul liturgic al lui Sofronie, Patriarhul Ierusalimului*, în M.O., XXVI (1964), nr. 5-6, p.352.

30. Pr. prof. dr. Ene Braniște, *op. cit.*, p. 371.

tainic și ne introduce în viața Fiului lui Dumnezeu, cunoscută din Sfintei Evanghelii. Liturghia, ca desfășurare doxologică a Evangheliei, în centrul căreia este Jertfa lui Hristos, are ca sens imprimarea în noi a acestei dispoziții liturgice, de jertfă care ne curățește. Deschiderea noastră sufletească și primirea lui Dumnezeu în noi la Sfânta Liturghie, participarea conștientă prin cunoașterea spirituală a formelor și semnificațiilor sale, reprezintă demersul teologic al lui Nicolae Cabasila, exprimat în comentariul său liturgic. Mistica liturgică luminează învățătura Bisericii și adâncește mai mult exegeza biblică, care însemna pentru Origen „un ocean de taine“, iar pentru Sfântul Ioan Gură de Aur „deschiderea cerurilor“. Scrierea „Viața în Hristos“ este o bună cheie de interpretare a erminiei sale liturgice, dat fiind că Liturghia, ca lucrare a Bisericii, nu poate decât să actualizeze cel mai deplin viața credincioșilor în Hristos. Asimilând tradiția liturgică a Bisericii, Nicolae Cabasila s-a inspirat în mod deosebit din Sfinții Ioan Gură de Aur, Dionisie Areopagitul și Maxim Mărturisitorul, îmbinând interpretarea simbolică a Sfintei Liturghii cu cea spirituală.

3.5. Sfântul Simeon al Tesalonicului (1429)

Ultimul comentator original al Sfintei Liturghii, Simeon al Tesalonicului, cu toate că se inspiră din scriitorii anteriori, a alcătuit cea mai bogată și completă tratare a Sfintei Liturghii. Antilatină, această erminie analizează și explică simbolistica actelor de cult și ceremoniile liturgice³¹. Sfântul Simeon al Tesalonicului a preluat și dezvoltat în comentariul său liturgic ideile Sfinților Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare, Dionisie Areopagitul, Maxim Mărturisitorul cât și ale liturghiștilor și misticilor secolului al VIII-lea și ai perioadei postpatristice, ultimul Părinte din care s-a inspirat fiind Sfântul Grigorie Palama. Exegeza sa liturgică o integrează pe cea biblică, spiritualitatea, învățătura de credință și structurile canonic-liturgice asimilate de Biserica Răsăriteană. Comentariul Sfântului Simeon este, totodată, o lucrare antieretică ce descoperă frumusețea și profunzimea spirituală a Sfintei Liturghii. Autorul explică detaliat fiecare etapă, rugăciune ori obiect liturgic, cât și mișcările, rolul și veșmintele ierarhiei slujitoare, fundamentând biblic și patristic „opțiunea“ pentru Ortodoxie, cunoașterea, apărarea și iubirea ei,

31. Sfântul Simeon, Arhiepiscopul Tesalonicului, *Tratat*, Ed. Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2002, p. 9-10.

ca garantă a mântuirii noastre. Sfântul Simeon este un exponent marcant al tradiției liturgice dezvoltate și aprofundate în Tesalonic în perioada postpatristică corespunzând Antiohiei, ca cel mai important centru al formulărilor liturgice patristice.

IV. Comentariul canonic-juridic

Componenta canonic-juridică a Bisericii este legată de viața sa în continuă schimbare și dezvoltare, în funcție de nevoile ei practice. Canoanele, ca legi ale Bisericii, reflectă Revelația sub aspectul organizatoric al vieții ecleziiale, formulate în cadrul sinoadelor locale și ecumenice³². Depinzând de viața Bisericii care evoluează în timp ca formă și organizare, canoanele au fost permanent comentate și explicate, spre a fi cât mai bine înțelese și aplicate.

După cuprins, canoanele sunt: dogmatice, morale, cultice, juridice și mixte, observându-se și în această direcție a Tradiției, îmbinarea aspectelor celor mai diverse ale Bisericii.

4.1. Sfântul Teodor Studitul (759-826)

Este autorul unor scurte comentarii la Regulile monahale ale Sfântului Vasile cel Mare, după care și-a organizat comunitatea studită. Aceste scolii exprimă concepția sa monahală care dă prioritate cultului, aspect observat din Typiconul studit, dezvoltând însă și activitățile intelectuale și de muncă manuală. Comentariile sale sunt moral-spirituale, urmărind conformarea monahului la regulile ce-l ajută la mântuire³³.

4.2. Alexie Aristen (1159)

Demnitar de stat, a alcătuit scurte explicații la toate canoanele patristice folosind textul prescurtat al Sinopsei lui Ștefan din Efes³⁴, din ordinul împăratului Ioan Comnenul (1118-1143).

4.3. Ioan Zonaras sec. XII

32. Arhid. prof. dr. Ioan N. Floca, *Drept canonic ortodox*, vol. I, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1990, p. 30.

33 Theodor Studitul, *Patrologia greacă*, J. P. Migne nr. 99, *Scholion in S. Basilii ascetica*, col. 1685-1688.

34. Arhid. prof. dr. Ioan N. Floca, *op. cit.*, p. 108.

Comentează aceleași canoane patristice într-o formă mai completă, adică partea a II-a Nomocanonului lui Fotie, în timpul lui Manuel Comnenul (1143-1180). Grupează canoanele după autoritatea lor, clasificare valabilă până astăzi³⁵.

4.4 Teodor Balsamon (1205)

Este cel mai mare canonist bizantin, comentator al tuturor canoanelor patristice după Nomocanonul în 14 titluri al lui Fotie. Este documentat și erudit, adăugând elemente noi pentru Dreptul bisericesc³⁶.

4.5 Matei Vlastares (sec. XIV)

Este ultimul comentator erudit din perioada postpatristică, autor al Sintagmei alfabetice, tradusă în toate Bisericile Ortodoxe datorită caracterului practic al regulilor canonice și civile³⁷.

Concluzii

1. Din prezentarea făcută, considerăm că modalitatea de explicare a principalelor componente tradiționale aparținând vieții Bisericii, dogmele, spiritualitatea, cultul și disciplina, sub forma comentariului patristic în stânsă legătură cu exegeza Scripturii, contribuie substanțial la îmbogățirea și receptarea creatoare a Sfintei Tradiții.

2. Întrepătrunderea lor relevă caracterul integrator, total, al Bisericii, ca păstrătoare a Revelației exprimate atât de divers în istoria mântuirii, spre a unifica mădulele lui Hristos în Trupul său tainic prin harul Sfântului Duh.

3. Nu are oricine autoritatea duhovnicească de a explica și interpreta Sfânta Tradiție, ci doar exponenții ei, Sfinții Părinți și scriitori bisericești, prin trăirea și înțelegerea lor corectă în Biserică. Sfânta Tradiție se explică și se dezvoltă în Biserică, de-a lungul istoriei, de către Biserică.

4. Comentariul patristic apărut în secolul al VII-lea este replica explicativă și antieretică a Sfintei Tradiții, la interpretările nebisericești, eretico-sectare.

5. Prin comentariul patristic s-au dezvoltat și adâncit structurile dog-

35. *Ibidem*, p. 109.

36. *Ibidem*.

37. Vasile V. Munteanu, *Bizantinologie*, vol. II, Arhiep. Timișoarei, 2000, p. 125.

matice, spirituale, liturgice și canonice ale Bisericii în mod unitar.